

27 AĞUSTOS 1990

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

KAYSERİ — 1987

MEVLÂNÂ'NIN İNSANIN CİSİM VE RUH CEPHESİNE BAKIŞ TARZI

Dr. H. Ahmet SEVGİ*

XIII. asrın ünlü düşünür, âlim, şâir ve mutasavvıflarından olan Mevlânâ Muhammed Celâl el-Dîn Rûmî (1207-1273), insanın üstün vasıflarını ve değerini belirtip, onun maddî, ve ruhî yönlerini geniş bir şekilde tahliller yaparak anlatır. O, kendi yaratılışı hakkında düşünmeyen, kafa, yormayan ve kendi değerini anlamayan âlimleri de, şiddetli bir dille tenkid eder.

Mevlânâ, insan büyük değer verip, onu âlem-i kubrâ (büyük âlem) olarak kabul eder, insanı kendi yaratılışı üzerinde düşünmeye yöneltip, kâinâtın yaratılış gayesinin insanda toplanmış olduğunu belirtir.

«İnsan, cevherdir (1), gök ise ona arazdır. Herşey fer'îdir, her şeyden maksat o'dur (2).»

Kâinâta bulunan bütün mahlûkât insan için bir araç olup, yaratılışın asıl gayesi insandır. Mevlânâ bu beytinde, araz ve cevher münâsebetini karşılaştırarak, kâinâtı araza, insanı cevhere benzetmek suretiyle, insanın değerinin ne derece yüksek olduğunu açıklar.

Eski çağlardan beri âlimler, filozoflar insanın tarifini yapmağa çalışmışlar: Kimisi, «söz söyler, neşv-ü nemâ bulur, irâde-

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Cevher, öz manasına gelip, kendi kendine var olan şeydir. Araz, kendi kendine var olmayıp, varlığı için cevhere ihtiyaç gösteren şeydir. Mese-lâ, cisim, cevher; renk ve şekil ise arazdır (bk. Muhammed b. 'Alî (Sey-yid Şerif Curcânî), Ta'rîfât, İstanbul, 1269, s. 31 - 32, 60).
2. Mevlânâ Celâl el- Dîn, Masnavî-i ma'navî, nşr. R.A. Nicholson, London 1925 - 1933, V. 1005/3575.

siyle hareket eder, iki ayak üzerine yürür bir hayvandır», kimisi, «insan, sosyal bir hayvandır», kimisi, «insan düşünen hayvandır», kimisi, «insanı insan yapan onun aklıdır (3)», dediler. Neticede insanın tam bir tarifini yapamadıkları için de «insan bu meçhûl» deyip, onu tanıtmaktan daha çok meçhûl kılmışlardır.

İnsanın yaratılışı ve değeri hakkında en güzel tarif ve düşünceleri Mevlânâ, islâmî çerçevede dahilinde anlatır:

«İnsan bir hamur teknesi boyuncadır ama, gökyüzü ve esirden (4) de üstündür (5).»

İnsan kâinâttaki varlıklara göre vücut itibâriyle küçük olmasına rağmen, değer ve ruh bakımından büyük olduğunu ve Cenâbı Hak'ın insanı yücelttiğini belirtir :

«Sen, (âdemoğullarını yücelttik) (6) âyetinin şâhısın, hem karada, hem denizde yürüyebilirsin. Canla (onları denizde taşıdık) âyetini, (karada taşıdık)'tan öne sür, deniz tarafına yürü. Meleklerle, kara tarafına yol yok, hayvan cinsi de denizden habersizdir. Sen beden bakımından hayvansın, can bakımından meleklersin, bu yüzden de hem karada hem gökyüzünde yürürsün (7).»

Mevlânâ, insanı madde ve mânâ olmak üzere iki kısım altında mülâhaza eder. İnsanı cisim bakımından hayvana, ruh itibâriyle de meleklerle yaklaştırır. Bu âlemde ruh, beden kafesinde misâfir olup, ruh gurbette (8) sayılmaktadır. Cenâbı Hak, insanlara âit mücerret ruhları beden kisvesi ile yaratıp, ortaya koyar. Bu birleşmeden iki çocuk doğdu ki, biri aslî yerine istekli ruh, öteki

3. Takiyettin Mengüşoğlu, Kant ve Scheler'de İnsan Problemi, İstanbul, 1969, s. 110.

4. Esir : Kâinâtı dolduran ve bütün cisimlere nüfuzeden, fizikçilere göre, ışık, harâret ve elektrik gibi şeylere nakil aracı farzolunan, tartısız, elâstiki ve akıcı hafif bir cisim, hava. Eski hükemâyâ göre de, dokuzuncu semâyâ verilen isim (Ferit Devellioğlu, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1962, s. 279; Hasan Amîd, Farhangi Amîd, Tahran, 134 hş. s. 64).

5. Masnavî-i ma'navî, VI, 1049/138.

6. K., XVII (İsrâ), 70.

7. Masnavî-i ma'navî, II, 379/3773-6.

8. Ahmed Aflâki, Manâkıb el-ârifin nşr, Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959. I, 272-273; Abdullah Devellioğlu, Gülzâr-ı Sûfiyye, İstanbul, 1961, s. 2-5.

de, suflî lezzetlere istekli olan nefistir. Ruh, asil mekânı olan ruhlar âlemini özler. Bu özlem duygusunu Mevlânâ, Mesnevî'sinin ilk beytinde açıklar

«Dinle, bu ney nasıl anlatıyordğ ayrılıklardan nasıl şikâyet ediyor (9).»

Bu beyitte, nasıl bağı dağlanmış olan ney, eski yurdu olan sazlığı hatırlayıp, oraya iştiyâk duyarsa, cisim âleminde, beden kafesine hapsedilmiş, ruhumuz da aslını hatırlayıp ruhlar âleminin özlemini duyar. Zira ruhumuz bezm-i elest (10)'de, Allah'ın hitabına mazhar olmuştu.

Mevlânâ, cisim ve ruh arasındaki mücâdeleye de değinir :

«Çamurdaki su denize gitmek ister, fakat çamur onun ayağından tutar, onu kendisine çeker. Eğer su yânî ruh, çamurunun yânî cesedinin ve nefsinin elinden kurtarılabilirse, o hür olur, çamur da kurur, kalır (11).»

Mevlânâ, yukarıdaki beyitlerinde ruhu, suya; bedeni, çamura benzetip, ruhun yükselmesi için de cesedin ve nefsin aşırı arzularından kurtarılması gerektiğini belirtir.

Ruh dâima yükselmek, mânevî mertebeler kazanmak isterse de, insanın maddî ihtiyaçları ve nefsî istekleri, buna engel olur :

«Böylece, dünyada gerek mal, gerek mevki, gerek ekmek arzusu, bunların her biri, seni sarhoş eder. Eğer bunları bulamazsan, bu elde etmeyiş sana keder ve mahmurluk verir (12).»

Dünya isteklerinden kurtulmak, nefsin aşırı isteklerine engel olmak, âhiret bağlarından kurtulmak da, kulluğu sırf Allah rızası için yapmak, dünya dolusu mala ve mülke sâhip olsa bile, bunları kendisine kul-köle edip. bunlara esir olmamaktır. Yoksa

9. Masnavî-i ma'navî, I, 1/1.

10. Bezm-i elest: Cenâbı Hak, ruhlarımızı yaratınca: «Ben sizin Rabbiniz değil miyim (K., VII (A'râf). 172)? diye hitap etti. Ruhlarımız da bu hitaba karşı: «Evet Rabbimizsin» dediler. İşte bu sözleşmeye Bezm-i elest denilir.

11. Masnavî-i ma'navî, III, 494/2254-5; Tâhir el-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, III, 593.

12. Masnavî-i Ma'navî, III, 494/2257-8.

işten güçten vazgeçip, bütün dünya isteklerini terketmek şeklinde düşünmek, yaratılışın gayesini anlamamak olur. Cenâbı Hak, insanı hertürlü faaliyeti gösterecek şekilde yaratmıştır.

Fakat dünyada bedenini, ruh sayesinde değer kazandığına Mevlânâ şöyle dikkat çeker :

«Vücut, cemâl ve güzellikle öğünür, nazlanır durur. Çünkü ruh kuvvetini, kolunu ,kanadını gizlemiştir. Vücûda der ki: Ey süprüntülük! Sen kim oluyorsun ki? Bir iki gün benim ışığımla yaşadın; nazından, işvenden dünyaya sığmıyorsun? Dur, bekle, ben senden bir çıkayım da gör (13).»

Böylece Mevlânâ, bedenimizin zâhirî güzelliklerinin geçici olduğunu, bu güzelliklere böhürlenmemeyi, ruhumuz çıktığı zaman da, cesedimizin pek değerinin kalmıyacağını açıklar.

Mevlânâ'ya göre, ilim, hikmet de insanın ruhî cephesini yükseltir :

«Can hikmete, bilgilere, ten; bağa, bahçeye, üzüme meyleder. Can, şerefa, yükselmeye, ten; kazanca, ota, yiyeceğe, içeceğe yönelir (14).»

İnsanın bilgisinin artmasıyla de, canlılığının artacağını ve ruhi cephesinin tekâmül edeceğini anlatır :

«Can, tecrübelerle sabittir ki haberdar olmaktan ibârettir. Kim, daha fazla bilgili ise daha ziyâde canlıdır. Bizim canımız hayvan canından daha üstündür, neden? Çünkü daha fazla biliyoruz (15).»

Mevlânâ, insanın değerini, düşüncesi ile ölçer :

«Ey kardeş! Sen ancak düşünceden, ibâretsin. Ondan başka varlığın bakımındansa, kemik ve deriden başka bir şey değilsin (16).»

13. Ayni esr., I, 161-162/3267-9.

14. Masnavî-i ma'navî, I, I, 602-603/4438-9.

15. Ayni esr., II, 357/3326-7.

16. Masnavî-i ma'navî, II, 70/277; İsmâ'il Ankaravî, Masnavî şerif şerhi, İstanbul, 1257, II, 30.

Fakat Mevlânâ, insanların, insana bakış tarzının farklı olduğunu açıklar :

«Birisi, insanı nakışlarla bezenmiş balçıktan bir suret gördü. Diğeri ilim ve amelle dolu bir balçık gördü (17).»

O, dış görünüşü bakımından hayvana, ruhî bakımdan meleğe benzettiği insanın, melek yönünün gelişmesini istiyerek, ona bu yüzden de mânevî gıdâlar gerekir :

«İnsanın aslî gıdâsı Tanrı nurudur; ona hayvân gıdâsı lâayık değildir. Gönül, her dostan bir gıdâ ile gıdâlanır, her bilgiden bir temizlik elde eder (18).»

Bu beyitinde, ruhî cephemizin tekâmül etmesi için Mevlânâ, imân, sevgi, aşk, bilgi ve dostluk gibi mânevî gıdalardan faydalanmayı tavsiye eder.

Zira insanın yaratılış bakımından değeri pek yücedir :

«Vettini suresindeki (insanı en güzel şekilde yarattık) (19), âyetini oku. Ey Dost, en kıymetli cevher candır. En güzel şekil olan insan şekli, arştan da üstündür, düşünceye sığmayacak kadar da yücedir (20).»

Cenâbı Hak, insanı, şekil bakımından en güzel biçimde yaratmış, bu yüzden de, insana eşref-i mahlûkât (yaratılmışların en şerefli) denilmiştir (21). İnsanın yüceliğini, değerini açıklamak pek mümkün değil, zira bütün âlemin esası onda gizlenmiştir. İşte bu sebepten insanın mahiyeti bir sır olup, bu sırrı tam açıklamak da pek mümkün olmamaktadır.

Mevlânâ, insanda bütün âlemin toplandığını, söylüyerek bu hakikate değinir :

«Ey hoş arkadaş! Sen bir kaltan ibâret değilsin. Sen bir âlemisin ve bir derin denizsin. O senin muazzam varlığın yok mu? O

17. Masnavî-i ma'navî, VI, 1099/1144.

19. K., XCV (Tîn), 4.

20. Masnavî-i ma'navî, VI, 1093/1005-6; Abdülbâkî Gölpınarlı, Mesnevî Şerhi, İstanbul, 1974, V, 178-179.

21. Mustafa Çuhadar, Kur'an-ı Kerim'de İnsan, E.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, II, Kayseri, 1985, s. 373-376.

belki dokuz yüz kattır. Yüzlerce âlem, o dibi, kıyısı bulunmayan denize gark olur, gider (22).»

Bütün âlemin sırrı insanda toplanmış olup, mahlûkatın fihristi ve özüdür. Bu sebepten insan her istediğini kendisinde aramalıdır. İnsan, hariçteki âlem-i kübrâ'nın zübde ve icmâlî, olduğundan, âlem-i suğrâ (küçük âlem) denilmiştir. Fakat Mevlânâ bu konuda daha da ileri giderek, insanı âlem-i kubrâ, kâinatı âlem-i suğra olarak kabul eder.

«Sen surette küçücük bir âlemsin, fakat gerçekte en büyük âlem sensin. Görünüşte ağacın dalı meyvanın aslıdır. Hakikatte dal, meyva için var olmuştur (23).»

Nasılki bahçıvan meyva elde etmek gayesiyle ağaç diker. Görünüşte ağaç meyvadan önce yetiştirilmişse de, gerçekte, ağaç, meyva yetiştirmek amacıyla dikilmiştir.

«Filozoflar, insan hakkında, «küçük âlemdir» derler, fakat Tanrı hakîmleri, «insan, büyük âlemdir» demişlerdir. Çünkü filozofların bilgisi, insanın suretine aittir, gerçekte Tanrı hakîmlerinin bilgisî sayesinde, insanın gerçeğine ulaşmışlardır (24).»

İnsanın büyük âlem olduğunu belirten Mevlânâ, insanın şekline, rengine önem vermiyerek, insanlar arasında fikir ve amaç birliği arar :

«Surette kalırsan putperestsin. Her şeyin suretini bırak, manaya bak. Hacca gidersen hac yoldaşı ara, ister Hintli olmuş, ister Türk, ister Arap. Onun şekline, rengine bakma, azmine ve maksadına bak (25).»

Mevlânâ, insanları şekline, ırkına ve rengine göre ayırma tâbî tutmayıp, onlarda daha çok fikir ve gaye birliği arar. O, yedi asır önce ırk, şekil ve renk ayırımı yapmıyarak, insanların imân, fikir ve gaye birliği üzerinde, birleşmelerini ister.

22. Masnavî-i ma'navî III, 447/1302-3; bilgi için bk. Abdülbâki Gölpınarlı, Mesnevî Şerhi, ayn. esr. I, 499-500.

23. Masnavî-i ma'navî, IV, 651/521-2.

24. Masnavî-i ma'navî, IV, 651 (başlık).

25. Ayn. esr., I, 143/2893-5.

Aralarında imân, fikir ve gaye birliği olmayan munâfıklar hakkında da, Mevlânâ şöyle der :

«Allah, bunlar hakkında: (Onlar size uyunca sayınızı çoğaltmazlar, ancak aranıza nifâk sokar, hile ve fesâdı çoğaltırlar) (26) buyurur. Er olmayan gevşek arkadaşlara uyma, çevir onların yaprağını! Çünkü onlar sizinle arkadaş olsalar, gaziler, saman gibi içsiz bir hâle gelirler. Bunlar, sizinle beraber saf tutarlar ama sonra kaçarlar ve safı da bozguna uğratırlar (27).»

O, imân ve gaye birliği olmayan münâfıklardan, son derece sakınmayı, onların inanlara kuvvet vermeyip, aksine zaafa uğratacağını açıklar. Görülyorki Mevlânâ, münâfıklar hakkında insansıl düşünceye sânip değil. Doğayısıyla aralarında fikir, gaye ve inanç birliği olmayan topluluklara, güvenmemeyi de tavsiye eder. Halbuki O, bütün insanlara renk, ırk farkı gözetmeden hoşgörüyü bakan bir insan olmasına rağmen, münâfıklar hakkında, aynı müsâmahayı göstermez.

Hem de Mevlânâ, her şeyin kendi cinsine alâka duyup, birbirini cezbedeceğini açıklar :

Bunu bil ki güzel güzeli cezbeder. (Temizler, temizler içindir) (28) âyetini oku. Dünyada her şey, bir şey cezbeder. Sıcak sığağı, soğuk soğuşu çeker. Batıl gurûh batılları çeker. Bâkiler, yâni hak üzere olanlar da, bâkilerden hoşlanır (29).»

Aralarında inanç ve gaye birliği olan insanların birbirlerine yakınlık gösterip, aralarında ünsiyet olacağını, aksine batıl grup da birbirlerine yakınlık duyacağını anlatır.

Mevlânâ, «nefislerinde de ibretler vardır, bunu görmezler (30).» âyetinin sırrına ermiş, büyük insandır. İşte bu sebepten insanların kendilerine bakmalarını ve kendi yaratılışları üzerinde düşünmelerini ister :

«Ey insan! Sen Allahın sırlarının nüshasisin. Sen sultânî gü-

26. K., IX (Tevbe), 47.

27. Masnavî-i ma'navî, III, 582/4021-3.

28. K., XXIV (Nûr), 26.

29. Masnavî-i ma'navî, II, 204/80-2.

30. K., LI (Zâriyât), 21.

zelliğın aynasıdır. Dünyada, her ne varsa senden hariç değildir, ne istersen kendinden iste, aradığın sendedir (31).»

Mevlânâ'nın müşşidi Şems-i Tebrizî (ölm. 1247), seyahati esnasında bir Şeyhe (32) rastlar, bu şeyh, genç ve güzel çocukları seyrediyordu. Şems ona, «Hey! bu ne haldir?» diye çıkıştı. Şeyh : «Güzellerin yüzü ayna gibidir, ben Tanrı'yı o aynada müşâhede ediyorum» dedi. Şems, «Ey ahmak madem ki, Tanrı'yı su ve toprak aynasında görüyorsun, niçin can ve gönül aynasına bakıp da kendini aramıyorsun (33)?» dedi.

Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhân el-Dîn Tirmizî (ölm. 1240-6?)'da bu konuda: «Bilgi, marifet bilgisidir. Hiç bir şey bilmesen bile, kendini tanıdın, bildin mi, bilginsin, ârifsin. Ama kendini tanımadın, bilmeden mi, bütün o bilgilerden ne fayda var? (34)» der.

Mevlânâ, insanın kendi iç âlemini tedkik ederek bir çok hakikatlere ulaşabileceğini, fakat bâzı arzu ve isteklerin, buna fırsat vermiyeceğini belirtir :

«İnsan büyük bir şeydir. Onda her şey yapılmıştır. Perdeler ve karanlıklar bırakmaz ki insan içindeki o ilmi okusun. Bu perdeler, karanlıklar ve dünyadaki çeşitli meşguliyetler, türlü arzulardır (35).»

Fakat O, bütün engellere rağmen insan kendi yaratılışı üzerinde düşünürse bazı sırları çözebileceğini de açıklar :

«Bu kadar engeller olmasına rağmen insan kendi sırlarından yine de birşeyler okuyabilir (36).»

Mevlânâ bir hadisin yardımıyla de, insanın kendi değerini, kendi öz cevherinde araması gerektiğini anlatır :

31. Asaf Hâlet Çelebi, Mevlânâ'nın Rubâileri, İstanbul, 1944, s. 40.

32. Bu şeyhin Avhâ el-Dîn Kirmânî (ölm. 1237) olduğuna dâir bâzı görüşler vardır (bk. Abdülbâkî Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, İstanbul, 1959, s. 51 - 52).

33. Ahmed Aflkî, Manâkıb el-'ârifin, ayn. esr., II, 630-631.

34. Seyyid Burhân el-Dîn Tirmizî, Ma'ârif, nşr. Bad' el-Zamân Furûzanfar, Tahran, 1960, s. 18 (trc. Abdülbâkî Gölpınarlı, Maârif, Ankara, 1972, s. 48).

35. Mevlânâ Celâl el-Dîn, Fihi mâfih, nşr. Bad' el-Zamân Furûzanfar, Tahran, 1348 hş. s. 50.

36. Ayni eser., s. 50.

«Tanrı elçisinden rivâyet edilmiştir ki, (insanlar madenlerdir) (37) buyurmuş; sen de geçer akçanı kendi madeninde ara. Beden tahtından çıkda, can tahtına otur; gökten geç de kendi zuhâl yıldızını ara (38).»

İnsanlar, gümüş, altun madenleri gibi değerlidirler. Bu değerli cevher, onun topraktan yaratılmış olan kalıbının içerisine gizlenmiştir.

İnsan, Allah'ı bilmek için de kendisinin tanınması gerekir. Mevlânâ, bu hususta şöyle der :

«Onun için Hz. Muhammed (s.a.v.), bunu anlattı, buyurdu ki: (Kim kendisinin tanırsa Tanrı'sını bilir (39).»

Böylece islâm sûfileri, «kendisini bilen Tanrı'sını bilir» prensibini ortaya koydular (40).

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled (1226 - 1312)'de bu konuda şöyle açıklama yapar :

«İnsanın mahiyeti, her ne kadar letâfetinden görülemez bir cevher ise de, gözlere bunu görmek için bir nur verilmiştir. Kendini iyi tanıyan, bilen bir insan hiç şüphe yok ki Tanrı'yı da bilmiş ve tanımıştır (41).»

Niyâzî-i Mısrî (ölm. 1694)'de aynı şekilde, insanın kendisine bakmasını tavsiye eder :

«Kenz-i mahfî (gizli hazine), âşikâr hep sendedir.
Yaz ve kış, leyl-ü nehâr (gece ve gündüz) hep sendedir.

37. Bad' el-Zamân Furûzânfar, Ahâdis-i Masnavî, Tahran, 1347 hş. s. 61-62; Calal el-Dîn 'Abd el-Rahmân b. Abû Suyûtî, el-Câmi' el-sağir, Kahire, 1953, II, 175.
38. Mevlânâ Celâl el-Dîn Rûmî, Dîvan-ı Kabîr, trc. Abdülbâkî Gölpınarlı, İstanbul, 1958, II, 458/3898-9.
39. Masnavî-i ma'navî, V, 929/2144; Abdülbâkî Gölpınarlı, Mesnevî Şerhi, V, 354; bu beyitte geçen hadîsin mevzu veya Hz. Ali (r.a.)'nin sözü olduğuna dâir çeşitli rivâyetler vardır ,bk. Ahâdis-i Masnavî, ayn .esr. s. 166-167; İsmâ'il b. Muhammed 'Aclûnî, Kaşf el-hafâ, Beyrut, 1351, II, 361-362.)
40. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1966, s. 265.
41. Sultan Veled, Ma'ârif, trc. Meliha Tarıkâhya, İstanbul, 1958, s. 300.
42. Tâhir el-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, ayn. esr. III, 688/10326-7.

İki âlemde ne var hep sendedir.

Gayre bakma, sen de iste, sen de bul.

İşte bu sebepten Mevlânâ, kendi yaratılışına bakıp, düşünmeyen âlimleri şiddetli bir dille eleştirir :

«O zâlim âlim, âhirete faydası olmayacak yüzbin şey bilir de, kendi ruhunun hakikatini bilmez. O her cevherin özünü bilir de kendi cevherini bilip bildirmek hususunda merkep gibi kalır (42).»

Kendi değerini bilmeyip, kendini ucuza satan kimselerden de bahseder :

«İnsan kendini ucuza sattı. Atlasdı, nefisini bir hırkaya yamandı gitti (43).»

O, kendi hakikatin araştırmayıp da, lüzumsuz işlerle uğraşan âlimleri de eleştirir :

«Ey âlim! Sen, ben câiz olan şeylerle câiz olmayanları bilir dersin ama kendin câiz misin, işe yarar mısın, yoksa bir koca karı mısın?... Bir de iyice kendine bak! Her kumaşın değeri nedir? Biliyorsun da kendi değerini bilmiyorsun. Bu ahmaklıktır (44).»

Mevlânâ burada, ey bilgili kimse, câiz olan, olmıyan birçok meseleleri inceleyip, tahkik ediyorsun. Bir de kendi kusur ve hatâlarını bilerek, kendi değerini ölçüp, biçsen daha iyi olur, demek ister.

O, işin gerçeğine ulaşamayıp da, sathında kalan âlimleri de şöyle eleştirir :

«Ey usûl âlimi, din usûlünü biliyorsun, bir de kendi aslına bak, eğer iyi ise ne güzel. Ey ulu kişi! Senin usûl âlimi olmandan kendi aslını bilmen daha faydalıdır (45).»

Mevlânâ dikkat edilirse burada, usûl ilmi ile meşgul olmayı menetmiyor. Kendi aslını bilip, öğrenmenin ehemmiyetine işâ-

43. Masnavî-i ma'navî, III, 432/1001.

44. Ayni eser., III, 513/2650-2.

45. Ayni eser., III, 513-514/2655-6; Tâhir el-Mevlevî, Şerh-ı Mesnevî, III, 691/10333-4.

ret ediyor. Diğer taraftan da, dînin usûlu ile uğraşıp, bir türlü uygulamasına yönelmeyen din âlimlerini de eleştirmekten çekinmiyor.

Mevlânâ, insanın dünyaya, geliş gayesini anlaması gerektiğini açıklar :

«Ey sınanan kişi (46), âleme geldin, ama geldiğin yolu hiç görüyor musun? Sen bir yerden, bir yurttan geldin, geldiğin yolu biliyor musun (47).»

Böylece insanın bu dünyaya imtihan için geldiğini, hayatın gayesine uygun hareket etmeyi ve Cenâbı Hakka kullukta bulunmayı tavsiye eder.

O, dâimâ kendisini hakikate ulaştıracak olgun insan aramış:

«Dün şeyh (48), şehrin çevresinde, elinde bir mum, dönüp duruyor, şeytandan, devden usandım, insan istiyorum, insan diyor-du. Biz de çok aradık dediler, bulunmuyor. Dedi ki: O bulunmuyor dediğiniz yok mu, işte onu istiyorum ben (49).»

Filozof Diogenes (m. ö. 413-327) gibi Mevlânâ'da ideal insan tipini (50) aramış, fakat gerçek insan bulmanın çok güç olduğunu anlamış ve bunun için de, «bu bulunmayı istiyorum» demiştir.

Netice olarak insanın yaratılışı tesâdüfî, geliş güzel meydana gelmiş değildir. İnsanın yaratılışında yüce bir gaye bulunduğu muhakkaktır. Dünya hayatında ebedî olmayan insan, ebediyet için yaşayan bir varlıktır. Ashî toprak olan bedenî, fânî, olmakla beraber, ruhu ilâhî ve yücedir. İnsan, nefsî isteklerinden ve şehvânî ihtiraslarından arınırsa yücelir, hiddet, kin, öfkelerinin esâ-

46. K., LXVII (Mülk), 2.

47. Masnavî-i ma'navî, V, 876/1109-11.

48. Burada kastedilen şeyh, filozof Diogenes'dir. Bu Filozof'un gündüzün eline bir fener alıp, gezdiği ve soranlara «adam arıyorum» dediği rivâyet edilir (bk. Nihat Kılık, Filozofların Özellikleri Felsefeye Giriş, II, İstanbul, 1983, s. 92. 115-117).

49. Mevlânâ Celâl el-Din, Dîvan-ı Kabîr, ayn. esr, II, 301/2462-3.

50. İsmail Yakıt, Türk-İslam Düşünürü Mevlânâ'ya göre «İdeal İnsan» Tasavvuru (Selçuk Üniversitesi I. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğler, Konya, 1985), s. 213-227.

retinden âzâd olursa meleklerin derecesine yükselebilir. Bu mertebeye ulaşan insan, artık kötülüklerden uzaklaşır, tefekkür yoluyla gerçek seâdeti, ebedî huzûru duymaya başlar. Bu dereceye ulaşan insan kendisini bilir, kendisini bilen insan da, Tanrısını bilir.

İnsan kendi mânevî değerini tanıdığında, aşırı isteklerinden kendisini korur. Diğer insanlara değer verip, onları yüceltmeye gayret gösterir, haklarına riâyet etmeye çalışır.

Diğer taraftan da, insanları tam mükemmel yetiştirmek için de, onları iyi tanımamız gerekir. Zira üstün ahlâklı bilgili insan yetiştirme insanlar için bir hedef olmalıdır. Maddî ve teknolojik gelişme ne kadar inkişâf etse de, olgun bilgili insan yetiştirilmezse, bir hedefe varılamaz. Bütün teknik araç ve gereçleri sağlıklı ve faydalı bir şekilde, insanların hizmetinde kullanacak yine insandır. Manevî değerlerden yoksun hâris, bencel, imânsız insanlar en üstün silahlara ve imkanlara sâhip olsalar bile bunları insanların faydalarına kullanacakları yerde, aksine zararlarına da kullanabilirler. Hayatın gayesini idrak etmeyen ve kendi yaratılışı üzerinde düşünmeyen insanlardan topluma pek fayda gelmez.

Mevlânâ, insanları renklerine, ırklarına ve şekillerine göre ayırma tâbi tutmayıp, onların düşüncelerine ve gayelerine önem verir.

İnsan kâinâtın yaratılışının sebebidir. Her sebep, eserinden üstündür. Bu düşüncesini ağaç misâli ile açıklar. Zaman bakımından ağacın dalı meyvadan öncedir. Fakat hüner bakımından meyva daldan ileridir. Çünkü ağaçtan maksat meyvadır. İnsan bu derece yüce varlık olmasına rağmen insanların hepsi bu yüce mertebeye ulaşamamıştır.

Mevlânâ eserlerinde, insanın gerçek değerini ortaya koyan, düşünce tarihinde, insanın mahiyetini ve değerini işleyen **ünlü mütefekkirlerden** biridir. O, ideal insan düşüncesini fizik-metafizik anlamda bütün cepheleri ile anlatan, cihânşümül düşünceye sahiptir. Ona göre :

«İnananlar sayılıdır, ama imân birdir; bedenler sayılıdır, çoktur ama canları tekdir (51).»

51 Masnavi-i ma'navî, IV, 646/408.